

Noms locals e lur perscrutaziun

Autor(en): **Stricker, Hans**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **91 (1978)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-233120>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Noms locals e lur perscrutaziun

da Hans Stricker

In quista lavur¹ less eu provar da dar resposta a las seguintas dumondas:

- Che sun noms locals?
- Quant inavant ans interessan quels eir ultra da lur muntada pratica? Perche dimena vegnan els perscrutats?
- Co proceda il perscrutader per rivar a fuond als misteris cuntgnüts in noss noms locals populars?
- Che premissas professunalas e che princips metodics faja dabsögn d'aplicher?
- In che relaziun sta il nom local cun la lingua dal pövel?

Il nom local — gliom tanter uman e natüra

L'existenza da noms locals es per nus tuots ün fat elementar. Nus tils dovrain minchadi. Noms sun parts da nossa lingua. Sco mincha externaziun linguistica serva eir il nom in prüma lingia a la comunicaziun. I nu's po imaginar üna cumünanza sainz' üna lingua ed ün s-chazi da noms cumünaivels. La lingua descriva, nomna, distingua, ordinescha, resümescha. Pür ella ans dà la pussibilità da gnir a bröch cun la varietà bod infinita da la realtä. Precis listess esa culs noms locals. Nus tils dovrain per ans orientar in nos muond concret, sün nos terrain. Perquai ha l'uman adüna dat noms a seis ambiaint uschè lönch ch'el til vaiva explorà ed urbarisà. El ha cun quai conquistà il fuond na be exteriurmaing, dimpersè til ha tut in possess squasi eir internamaing, spiertalmaing. Ils noms locals fuorman dimena üna part essenziala da nossa lingua populara. Pervi da lur character arcaic nu tils inclegiaina bainschi na plü adüna: mo sco mezs d'orientaziun

¹ Ella es oriundamaing gnüda scritta sco referat. Eu tilla dun quia in sia fuorma originaria, cun pacas adattaziuns necessarias. Ad Ines Gartmann, chi m'ha güdà a surmuntar na pacas difficultats illa formulaziun ladina, ed ad Armon Planta, chi ha repassà il text cun ögl critic, less eu ingrazchar cordialmaing.

sun els restats indispensabels eir per nus. S'inclegia cha nus cugnuschain e dovrain hozindi eir la metoda abstracta da tschüffer singuls puncts dal terrain in üna rait da coordinatas, dimena da tils fixar cun agüd da cifras. Minchatant as doda il suspet cha ün di, noss noms locals tant bels e transparents pudessan gnir s-chatschats da cifras. Per furtüna las cifras, chi sajan coordinatas o cifras interurbanas cun lur character abstract e schnüda da tuot affect, sun talmaing estras a l'esser uman, cha talas ideas malprüvadas nu sun sgür bricha fuondadas. Tschert, sül chomp da l'administraziun e dal servezzan public (sco pro lavuors da masüraziun, la furniziun da la posta, la SVR/AHV, il telefon), ingio chi vain lavurà cun mezs electronics, ün transmüdament da persunas e lös in cifras cunvain e correspuonda a la logica da la maschina. Quia nun exista ingün bsögn da componentas emoziunals — al cuntrari, ellas impedissan il proceder logic da l'ordinaziun.

La cartografia chi s-chaffischa nossas bellas chartas geograficas sta per uschedir sül sögl tanter la descripziun abstracta e'l disegn plastic. Bainschi s'inserva eir ella da la rait da coordinatas matematica. As basond sün quist raster, muossa ella però ün purtret fich transparent ed inclegiantaivel cullas nüanzas da culuors, cun s-chür e cler, cun quai cha vals, muntognas, gods ed auas vegnan fats visibels. Ultra da quai offerischa la charta geografica eir üna tscherna da noms. Uschè dvainta ella daplü co be ün retrat da la cuntrada: ils noms s-chaffischan üna colliaziun tanter natüra ed uman e fan visibel la relaziun tanter quists duos pols; davant nus cumpara üna «cuntrada umana» (vermenschlichte Landschaft).

Che voulan noss noms locals dir? — Fantasia e pretaisas metodicas

L'occupaziun cun noms es veglia, probabelmaing bod uschè veglia sco ils noms svesa. Mo il prüm nu d'eira qua la premura da scienziats ed exploratuors chi ha dat la sbrinzla iniciala! I d'eira il cling misterius dals noms vegls e na inclegiantaivels chi ha adüna attrat ils umans, chi ha sdatas in els ideas e sentimaints. Nus muossain cun pacs exaimpels quant ferm cha la savüda d'üna epoca buolla ils resultats da sias provas d'interpretaziun. Cur cha l'umanist Durich Chiampell ha scrit sia descripziun topografica da la Rezia, i'l 16avel tschientiner, d'eira quai per el alch tuot natüral da verer ils noms locals grischuns sco

copchas ruinadas da noms da citats anticas, da cultura classica latina in general. Aint il nom *Riom* in Surmeir vezza'l ün RAETIA AMPLA latin, *Ilanz* sparta'l sü in ün artichel *il* ed ün tschep *Ant* chi saja nomnà tenor la cità antica *Antium* i'ls contuorns da Roma. Eir *Lavin* deriva tenor Chiampell d'üna cità in Latium cul nom *Lavinium*. I'l nom *Bonaduz* suppuona'l ün BONA DULCIA latin, dimena forsa «bains dutschs». Be per dir: amo hoz inscuntraina a tals «umanists». Avant pac temp n'haja darcheu dudi a Cuoirs cha'l nom dal cumün da *Sevelen* — fich probabelmaing tudais-ch e paraint cun *See*² — deriva dal grec KEPHALÉ, chi vuol dir «testa, cheu», chosa dal tuottafat absurda.

Cul prossem exaimpel d'ün' interpretaziun etimologica populara lessa manar al lectur per ün mumaint in meis cumün patern Grabs illa val dal Rain sangallaisa. Là sün üna terrassa ot sül Grabserberg as rechattan ün pêr chasas cul nom *Muntlarentschi*. Avant ün pêr ons m'esa gnü quintà ün' interpretaziun da quist nom evidaintamaing rumantsch (*Munt da Lurench!*) chi m'ha fat rier: ün montör chi sapcha rumantsch haja gnü da chefar là sü ed haja declerà il nom in seguainta maniera: *munt-* saja rumantsch, e *-rentsch* deriva da «*ranch*» inglais, dimena tudais-ch «Hof» o «Farm». Cha'l pledin *-la-* tanteraint nun haja ingün sen. Conclusiun frappanta: *Muntlarentschi* saja ün «Berghof»! S'inclegia chi's pudess laschar d'vart sainza don talas «explicaziuns» diletanticas! Però l'exaimpel ans muossa almain, co chi nu's po sgürischem na bricha lavurar sül chomp da la toponomastica.

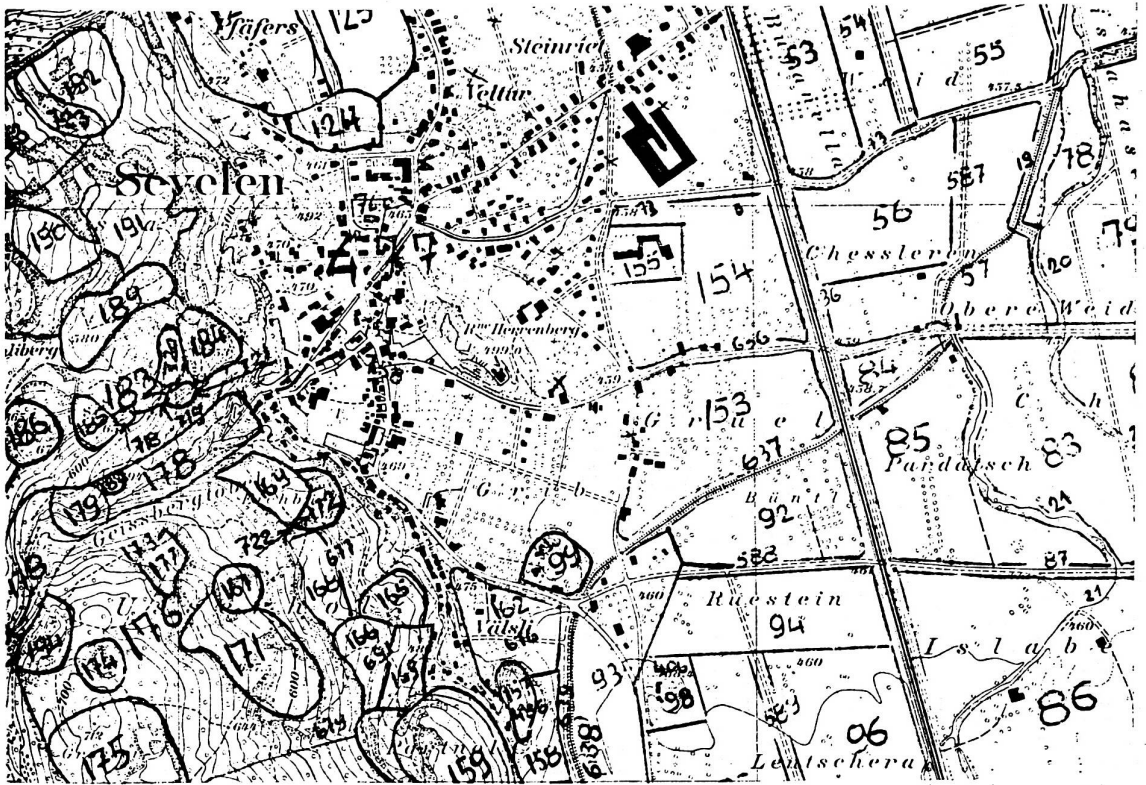
Che daja da critichar quia? Cuntradiziuns cleras as dan pro'l pled american «*ranch*». In nos pajais sarà'l gnü cuntshaint probabelmaing pür dürant il tschientiner passà, i'l temp da la gronda emigraziun. Il nom *Muntlarentschi* percunter es cumprovà in ün documaint fingià dal 1463, dimena bod 30 ons avant la scuverta da l'America! Lapro vain amo il fat ch'üna cumbinaziun dal rumantsch *munt* cul inglais *ranch* vess stuvü gnir fatta d'ün temp chi's discurriva amo rumantsch a Grabs — e cun quai rivaina amo plü inavo, nempe il plü tard i'l 13avel tschientiner: la chosa dvainta propcha impossibla. Talas ponderaziuns criticas fan dabsögn, siond ch'ellas ans pon salvar da simlas odisseas. I nu po gnir accentuà avuonda cha cugnuschentschas mangluossas (praticas e teoreticas) da las linguas dovradas per ün' ex-

² Cf. la dissertaziun da V. VINCENZ davart ils noms locals rumantschs da Buchs e Sevelen, chi cumpara pros mamaing.

plicaziun, cha ideas confusas e fantasticas davart las relaziuns culturalas, economicas e linguisticas da plü bod ston manar illa giassa orba dal diletantissem. L'onomastiker as rechatta in üna situaziun na uschè simpla: na be il scienzià s'interessa pels noms, dimpersè eir il «laic», paurs, signuns, silviculturs e turists. Suvent as vegna dumandà che ch'ün nom significha, e s'inclegia chi's stuvesse lura güsta squassar our da la mongia las explicaziuns. L'esperienza pratica muossa però chi's zoppa suvent crötschs suot üna surfatscha glischa chi intimescha ad ün' interpretaziun svelta; be per badar quists crötschs voula üna tscherta cugnuschentscha da la materia. I vala perquai sco dovair principal da na güdichar a prüma vista e neir brich as basond be sülla fuorma moderna dal nom. Il laic chi spetta gügent explicaziuns sveltas, inclegiantaivlas e schà pussibel romanticas, nu stuvesse gnir dischillus da tala skeptica.

Co vegnan noms registrats sün basa scientifica?

Il prüm pass es quel da registrar tuot ils noms vivaints sül lö, e quai our da la bocca dad indigens. Id es da tils ramassar cun la plü gronda perfecziun be pussibla: la dumonda che chi pudess esser important e che brich nu das-cha giovar ingüna rolla. Eir il nom il plü pitschen e da paca apparentscha es üna part autonoma dal s-chazi da noms e rinserra ün cuntgnü chi vala la paina da gnir valütà. L'onomastiker sto disponer da differentas abiltats. El douvra üna bun' uraglia; el sto cugnuscher bain il dialect dal lö per tschüffer svelt eir las nüanzas dal möd da discuorrer local. Lura sto'l fixar cun agüd da scrittüra fonetica il nom uschea sco ch'el til doda. Essenzial es eir ch'el scriva sü l'ortografia üsitada in quel lö, sco eir oters segns characteristics dal nom, p. ex. seis gener (dimena a Cuaira: *der Pizoggel, die Quadra, das Sand*). Important esa plünavant ch'el nota in chavazzins il plü essenzial areguard fuorma da la cuntrada, vegetaziun, il möd d'utilisaziun e forsa ulteriuras particularitats chi dan in ögl. Scha l'indigen s'alorda da tradiziuns popularas colliadas cun noms o cun lös — sajan quai dits, ideas superstiziusas o evenimaints istorics, lura nu's das-cha tils ignorar, causa cha güsta quels cuntengnan magari suvent la clav per l'interpretaziun.

Sper quista glista da noms ingio cha mincha indicaziun tschüffa ün numer esa finalmaing da segnar ils chomps da noms sülla charta 1 : 10 000. Quia sco illustraziun ün detagl our da la charta da Sevelen trattada uschea³ (p. 11).

La fixaziun da las coordinatas e da l'otezza sur mar chi conclüdan il «putret» da mincha lö nomnà po gnir fatta plü tard vi dal pult, cur cha'ls noms vegnan scrits culla maschina sün cartinas da cartoteca.

Collecziuns sün grond spazi — premissa per üna valütaziun scientifica

Daspö lönch as saja chi nu basta scha ün as fa vi da las retscherchas in ün singul cumün, isoladamaing e sainza resguardar connex plü gronds. L'onomastica dvainta früttaivla pür là ingio ch'ella as deliberescha da la strettüra da l'aspet local e drizza il sguard sün chomps plü vasts. L'onomastiker nu s'interessa be da savair chi'd exista inglur ün tschert tip da noms, dimpersè pür inandret ingio cha quel exista dapertuot, che scuors chi piglian seis cunfins e ço ch'el as müda illa istorgia, co cha'ls tips as substituiscan. Il pled tudais-ch «Acker», in ladin pel solit *èr*, vain tradüt cun *chomp* illa regiun da Tschlin fin Tarasp, ad Ardez e vi la Val Müstair. Uossa però plüs noms locals in quistas cuntradas⁴ cuntegnan listess *èr* — quai voul dir cha quist pled d'eira in adöver plü bod eir là ed es gnü substitui pür plü tard dal pled *chomp*^{4*}. Talas observaziuns reveleschan al dialectolog aspets importants da la biologia linguistica. Pür talas survistas permettan a la toponomastica da far daplü co be interpretar noms, dimpersè da furnir contribuziuns importantas sün blers chomps da las scienzas umanas, socialas e natüralas.

Nus savain cha'ls cunfins linguistics in nos pajais quadriling nu d'eiran adüna ils listess. Daspö il temp da la migraziun dals pövels, l'aleman nan dal nord ha chatschà ün cuogn illa Svizra, a quel temp romana. Quist process da colonisaziun germanica ha fuondà la Svizra tudais-cha dad hoz. In ün svilup cuntinuant daspö il 9avel tschien-

³ Da dr. V. Vincenz, Buchs/Andiast.

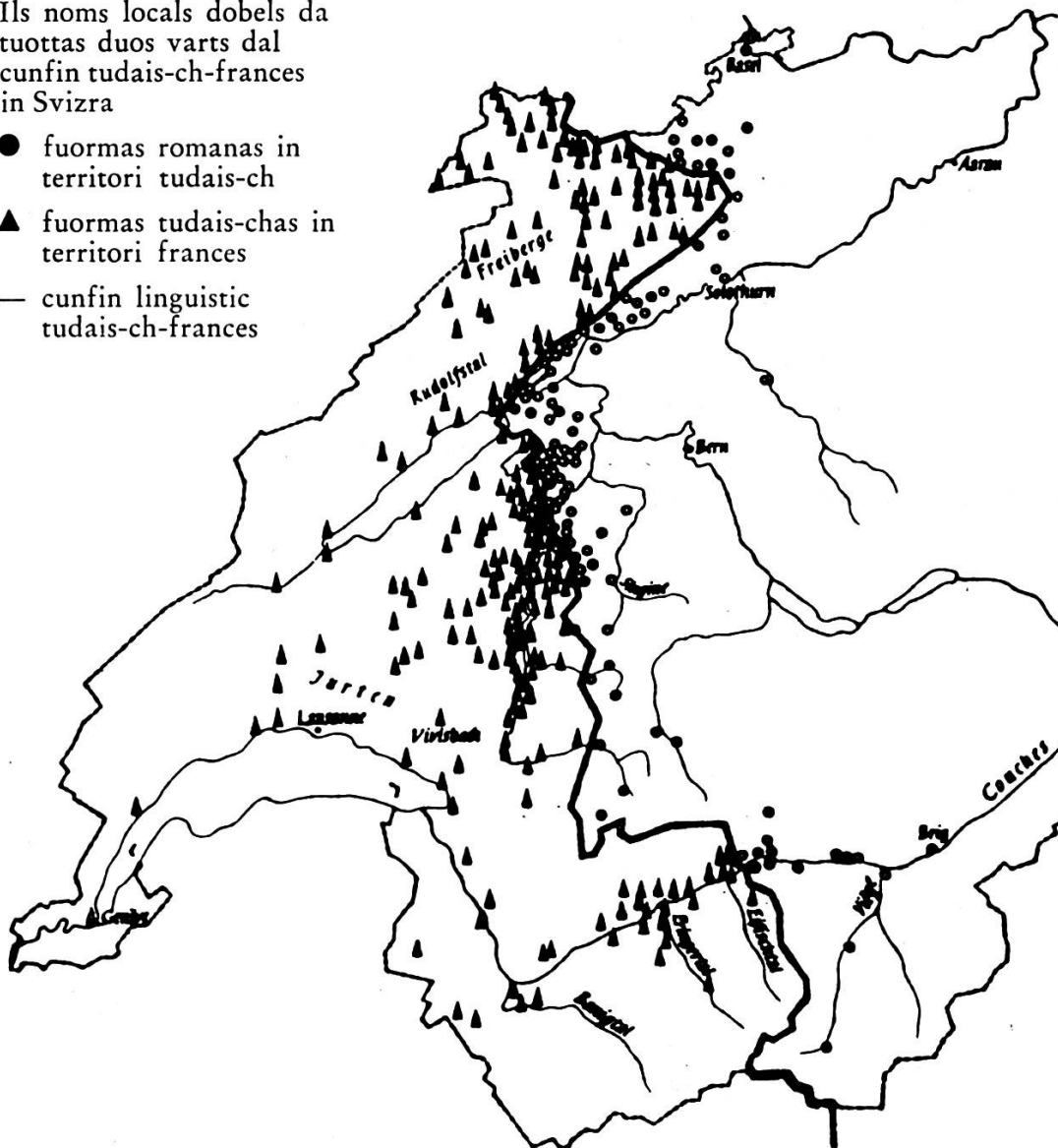
⁴ I's tratta dals noms *Ers Tarasp*, *Chomp Darlönch* Tschlin, *Darschiout* Sent, † *Aer Vidal* Scuol, † *Camp aratsch* Müstair.

^{4*} Güst il fat chi's disch *champ* ad Ardez e na *chomp* (que chi füss la fuorma normala per quist cumün), ans muossa cha'l pled là nu po esser vegl!

tiner, l'intschess prealpin da nos pajais (dal chantun Friburg fin al Vorarlberg) es gnü «deromanisà», dimena tudais-chà. Ils noms dals lës abitats, da citads, cumüns e fracziuns, sun in quistas zonas fich suvent plü vegls co'l tudais-ch. Disferenzchats tenor lur derivanza e designats sün üna charta, fuorman els üna uscheditta «tschinta masdada», üna zona da transiziun tanter duos grondas famiglias linguisticas, la germania e la romania. Analisond quista zona po la linguistica istorica elavurar bleras indicaziuns areguard la relaziun da las duos linguas in spazi e temp, il process da germanisaziun.

Ils noms locals dobels da tuottas duos varts dal cunfin tudais-ch-frances in Svizra

- fuormas romanas in territori tudais-ch
- ▲ fuormas tudais-chas in territori frances
- cunfin linguistic tudais-ch-frances

Ün oter fat onomastic muossa in quist connex cha'l cunfin linguistic tras nos pajais nu d'eira be lingia da separaziun, dimpersè eir üna punt chi ha pussibilità fingià adüna vivs contacts tanter las gruppas linguisticas: in vicinanza da cunfins linguistics as chatta suvent cumüns e citads chi portan duos noms, dimena cas sco *Glion/Ilanz*, *Chur/Cuoira*, *San Murezzan/St. Moritz*, *Prättigau/Partens*, *Glarus/Glaruna*, *Feldkirch/Sogn Pieder* e. u. i.; illa Svizra dal vest p. ex. *Biell/Bienne*, *Neuchâtel/Neuenburg*, *Sion/Sitten*, *Sierre/Siders*, *Leuk/Loeche*. La charta sün p. 13 ans muossa cha tals noms dubels as prunan enormamaing pro'l cunfin frances/tudais-ch.

Pustüt dà in ögl la preschentscha fich gronda da l'influenza tudais-cha sün territori frances. S'inclegia chi's mettarà in connex quist fat cull' expansiun vers il vest da la veglia Confederaziun.

Hoz as voula dimena collecziuns da noms concepits sün grond spazi. Ils ultims decennis sun gnüts fuondats illa plü gronda part dals chantuns svizzers posts da perscrutaziun cul böt da s-chaffir cudeschs da noms chantunals, da collecziunar, d'elavurar e d'interpretar tuot ils noms da lur cuntrada. Quist dovair es hoz urgiant. Il s-chazi da noms iertà va svelt al main causa urbanisaziun, masdügl da la populaziun ed oters müdamaints da structura. Cun superbgia das-chaina remarchar chi'd es güst il chantun Grischun chi ha survgni sco prüm e fin uossa sco unic sia ouvra onomastica, il Cudesch da noms retic da Robert de Planta e d'Andrea Schorta.

Istorgia dals noms — lavur i'ls archivs

La registraziun dals noms da cuntüra illa cuntrada cha nus vain trattà fin uossa ans muossa il purtret da la nomenclatura existenta. Dasper quista dimensiun spaziala stuvaina resguardar eir la dimensiun temporal; la geografia dals noms sto gnir cumplettada cull' istorgia dals noms. I cumainza la lavur i'ls archivs. Il prüm es da s-chaffir üna survista in che lös chi's rechattan documaints chi dessan nan fuormas veglias da noms locals. Quai es il cas in prüma lingia i'l archiv dal stadi, lura in archiv cumünals, archiv da corporaziuns, da vaschins e da pravendas, in chasas privatas, mo suvent eir amo in archiv, bibliotecas e collecziuns dadour il Chantun, da las jadas dafatta in oters pajais.

Quist material da documentaziun chi cun sia vastezza fa suvent bod temma al perscrutader as cumpuona da protocols, cudeschs da quintes, contrats, sentenzchas, congruals, lura da cudeschs da baselgia, anniversaris ed urbars da tuots geners, cudeschs da fit, cudeschs da terms, protocols da stimas, cudeschs d'alp, e. u. i. Üna funtana importanta per l'onomastica es eir l'uschedit Cataster helvetic s-chaffi l'on 1800. Per tschertas cuntradas sun mantgnüts vegls plans e chartas disegnats a man, saja quai da spartiziuns da cuttüra, da cunfins, da flüms e da vias o da territoris inters. Eir els sun fich bainvis pro'ls perscrutaders, na be pervi dals noms registrats, mo eir causa ch'els ans muossan ün purtret fich plastic da las relaziuns culturalas e da la natüra da plü bod.

Eu craj cha'l lectur haja uossa ün' idea da la varietà da las funtanas per gronda part scrittas a man chi's ha dad elavurar. Ans impissain eir ün mumaint a las staintas e fadias chi voul da las jadas per decifrar ils divers manuscrits! Che differenza tanter la calligrafia fina d'ün muong cultivà e la scrittüra maladestra e malsquadrada d'ün scrivant pauril, o tanter la precisiun modesta da la cursiva gotica e las scrittüras baroccas chi sfuondran bod in lur agens stortigl!

Mo sper la blerüra dal material da documentaziun scrit a man nu's das-cha neir invlidar las funtanas stampadas, p. ex. il Cudesch da documaints grischn (Bündner Urkundenbuch). Da quists documaints vegnan uossa scrits oura tuot ils noms da la cuntrada perscrutada. Plü tard vegnan els scrits sün cartinas da cartoteca precis sco las fuormas modernas. Annada, context ed indicaziun da la funtana nu das-chan mancar.

Davo collecziunà e copchà süllas cartinas cumainza l'ordinaziun. Ils noms moderns collecziunats illa cuntrada vegnan ordinats alfabeticamaing per mincha cumün, las fuormas istoricas vegnan missas insembel cronologicamaing mincha jada davo la fuorma moderna dal nom respectiv. Uschea vain insembel il material fundamental per la cumpilaziun d'ün cudesch da noms modern.

La lavur d'interpretaziun e sias premissas

Nus nu vain da perder ingüns plets davart tuot quists noms amo inclegiantaivels sainza fadia causa chi correspuondan amo al s-chazi

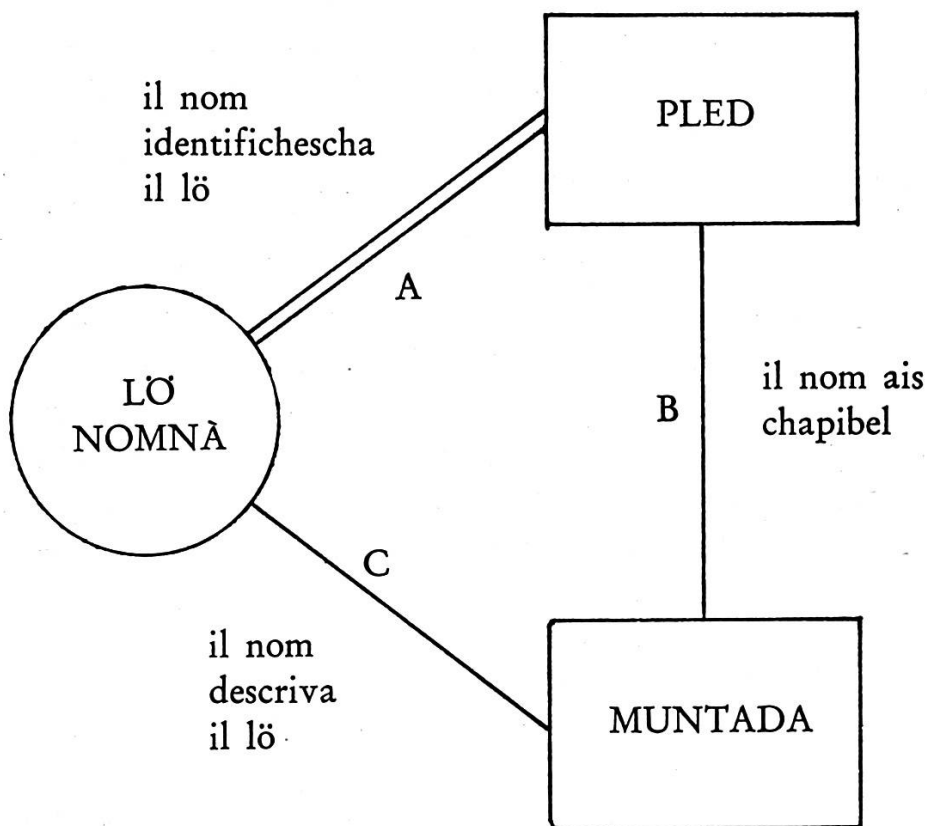
da plets da nossa lingua discurreda. Da la vart linguistica nu daja dad interpretar plü nüglia pro noms sco *Pra Grond*, *Val Torta*, *Chalcheras* (tuots trais a *Zernez*), o sco *Kornplatz*, *Fürstenwald* o *Kaltbrunna* (per nomnar trais exaimpels da *Cuoir*). Ils noms discuorran per els svesa ed as preschaintan transparents ed inclegiantaivels. Quia pudaina drizzar tuot noss' atenziun süls factuors istorics o natürels chi han causà la naschentscha d'ün tal nom.

Different esa pro indicaziuns na inclegiantaivlas o pro noms cha nus pudain leger be amo in documaints, sainza savair a che lö ch'els as referischan.

Amo ün pa teoria

Quia ans para bsögnaivel da far amo üna jada üna ponderaziun teoretica chi dess servir ad üna megl'dr' incletta da quai chi segua.

Ils elemaints dal nom local

Mincha nom as cumpuona per princip da trais elemaints fundamentals. Quai sun:

1. L'oget chi'd es da nomnar (in nos cas ün lö)
2. Il nom, quai voul dir il pled chi descriva l'oget, e
3. La significaziun dal pled chi exprima — o chi ha express üna jada — trats characteristics da l'oget nomnà.

Mo quist schema in sia fuorma originaria, intacta ed ideala nu correspuonda brich adüna al cas normal. Pel solit esa uschea cha'ls process da müdamaints in lingua, cultura e natüra svilupplats i'l decuors da l'istorgia han s-chaffi irrupziuns in quist triangul da relaziuns.

Co es quai d'incleger?

Sco prüm po gnir interruiotta la relaziun tanter nom e lö (lingia A). Quai es il cas cur ch'ün nom vain invlidà ed il lö perda tras quai il pled. Da las jadas as müdan eir las relaziuns sü'l lö da möd cha'l nom vegl dvainta supraplü o nu tuorna plü. Eu pens quia p. ex. a l'arrundimaint dal fuond chi ha per consequenza cha'ls noms da bleras parcel-las pitschnas nu vegnan plü dovrats e svanischan cul temp. Id es cler cha mincha denominaziun dependa in prüma lingia dal fat cha la relaziun tanter lö e pled funcziuna (perquai es quista lingia A tratta dobel sü'l schema). Scha quista relaziun es s-charpada lura la denominaziun nun accumulscha plü seis böt primar, il nom nu po plü gnir dovrà, il schema scrouda.

Quist collaps nu capita brichafat pro oters elemaints esters chi pon disturbar il triangul onomastic.

Indombrabels noms locals cha nus dovrain minchadi, nu sun plü inclegiantaivels. Quia nun es interruiotta be la lingia B sü'l schema, mo eir la lingia C, siond ch'ün nom sainza muntada visibla nu po neir plü descriver il lö. Mo sco mez d'identificaziun pon tals noms sainza oter funcziunar inavant.

Perche nu s'inclegia plü ils noms?

Oriundamaing ha mincha nom local üna significaziun viva, denominanta ed appellativa, quai voul dir ch'el, al principi, es gnü inclet sainz' oter da seis creatuors e da tuot tschels participants da quella lingua e cultura. Mo ils noms liats vi dal lö han lur aignas ledschas

perseverantas; lur svilup nu va parallel cun la lingua discurrenda. Quai voul dir cha cul ir dal temp, ils noms locals croudan our dal connex viv da la lingua; noms e lingua vegnan strats ourdglioter vieplü. Pro quist process pon far part ils seguaints aspets:

1. Il nom local s'indürischa, intant cha la lingua as sviluppa inavant.
2. Il nom local fa tras ün svilup special chi til allontanescha da la lingua.
3. Müdamaints reals vi dal lö svesch pon contribuir a l'isolaziun dal nom.

Pigliain suot la marella quists aspets ün davu l'oter.

Factur 1:

Il nom s'indürischa, la lingua as sviluppa inavant

Eu m'occup actualmaing da la perscrutaziun dals noms locals rumantschs dal cumün sangallais Wartau. Là n'haja chattà il pèr da noms *Prapafir* e *Pafeier*. Eu sun parti dal puonch da vista cha *Pra-* e *-pafir* sajan duos peds cumponüts e cha *-pafir* e *Pafeier* sajan probabelmaing da listessa derivanza. In tschercha dad oters cas parallels a quists noms il prüm magari misterius n'haja chattà aint il Cudesch da noms retic⁵ üna gruppa intera da noms locals grischuns chi figüreschan sainz' interpretaziun suot ils tituls collectivs *Parfils* e *Praperféil* e chi's po sainza dubi metter in connex culs duos noms a Wartau. Ulteriurs cas correspondentes n'haja erui illas cuntradas da Vnuost, dal Vorarlberg e dal chantun San Galla⁶. In seguit n'haja pudü muossar⁷ cha quist tip *pafir*, *pafegl*, *parver* etc. es l'ultima perdüta d'ün vegl pled rumantsch *preveir chi significhava <preir, Priester>. *Preir* — *preveir*: listessa muntada, ma eir üna parantella fuormala para sgüra. Quista situaziun m'ha permiss da far üna scuverta sorprendenta: Nus savain cha *preir* deriva dal pled grec-latin PRESBYTER. Mo co füssa

⁵ RN 2, 777 e 793.

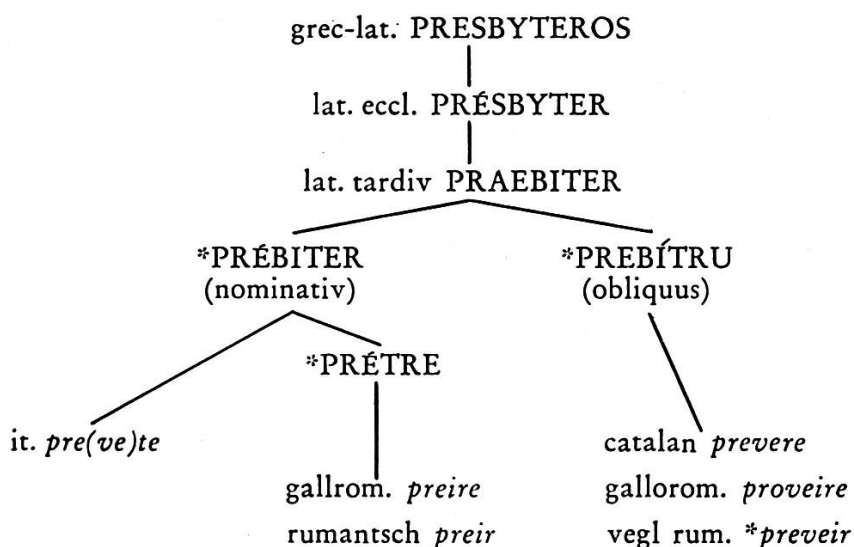
⁶ Quia üna glista da tals noms, per part cumponüts cun PRATU, PLANU O AGER: *Pafeier* e *Prapafir* Wartau, *Perfira* Nesslau, *Blabrfil* Schlins (Vorarlberg), *Praperwil* Schiers, † *Prau de Preuers* Maladers, *Parfils* Peist, Andeer, *Pruel* Lumbrein, Alvaschagn, *Prauparvé* Sevgein, *Er Parver* Tartar, *Praperfeil* Sufers, *Pruvagl* Ftan, *Prapafegl* Susch.

⁷ Cf. meis artichel in *VRom.* 35 (1976), 48—60.

da plazzar quia nos *preveir* güsta scuvert? Sco chi's sa, vaiva il latin classic ün sistem da flexiun fich disferenzchà, dimena pro'l substantiv: nominativ, genetiv, dativ, accusativ, ablativ e vocativ, tuots casus cun ün' aigna desinenza. Dürant il svilup e l'evoluziun da las linguas romanas, quist sistem es scrodà plan sieu ed es finalmaing gnü rimplazzà dal tuot tras la flexiun cun preposiziuns, dimena: *il preir, dal preir, al preir*. Dal temp dal rumantsch vegl, fin ca. al 14avel tschientiner, existivan sco vanzet dal sistem latin amo duos casus, il nominativ e l'uschedit obliquus fusiunà our dad accusativ ed ablativ. Eir quist sistem da duos casus es gnü scholt ed ha be survivü in tscher-tas fuormas dublas fragmentarias sco *segner/signur, paster/pastur, duonna/duonnans*, etc.

Uossa vaina chattà la clav per l'explicaziun da nos schamblin *preir/preveir*. Eir *preveir* es üna da quistas fuormas obliquas e deriva dal latin tardiv *PREBĪTRU* precis sco eir il galloroman *proveire* ed il catalan *prevere*, intant cha nossa fuorma ladina *preir* preschainta il nominativ latin *PRĒBITER*⁸. Aint il nom da cuttüra *Prau de Preuers* affermà in ün documaint dal 1375 per Maladers vezzaina la fuorma rumantscha veglia amo fich clera e plastica. Da quel temp sto'la però esser svanida illa lingua discurrida e s'ha lura mantgnüda be amo isoladamaing aint ils noms locals nomnats avant. Güsta pervi da sia izolaziun sun lura cumparüdas bainbod novas fuormas stortas sco *Prapafegl* a Susch, *Pruegl* ad Alvaschagn o *Pruvagl* a Ftan, damaja, dafatta aint il intschess rumantsch s'vess, sainza influenza estra.

⁸ La derivanza dal pled **preveir* in ün diagram:

Pro'l concept da mutaziuns linguisticas cha nus descrivain quia nu tocca però be il cuntinuant svilup organic dad üna e listessa lingua, dimpersè eir l'evenimaint bainquant plü radical d'ün müdamaint da lingua sco ch'el es capità p. ex. illa regiun da Cuaira intuorn il 15avel tschientiner. Là, il retorumantsch sco lingua dal pövel, es gnü substitui dal tudais-ch. Mo amo hoz, 500 ons plü tard, quintan ils noms da nossa chapitala cleramaing dal passà rumantsch sepuli. Eu m'impais a noms sco *Daleu*, *Scaletta*, *Quadra*, *Campodels* etc. Tals relicts da noms petrifichats spordschan al linguist (sco cha nus vain fingià vis) invistas ourdvardt preziasas illa fuorma e'l caracter da la lingua da quel temp. Illas vastas regiuns germanisadas, dal Grischun tudais-ch fin giò i'l Vorarlberg, chi sun amo adüna surtrats cun üna rait plü o main spessa da noms rumantschs, esa insomma be els chi mantegnan là l'algordanza dal rumantsch fingià dalönch spari. Quia, la scienza ha pardert üna pruna da dumondas: co tunaiva il rumantsch discurri da quel temp i'l Vorarlberg, a Werdenberg o illa cuntrada da Sargans? Cura è'l mort oura? A chenün dals idioms vivaints correspuondess el il plü ferm, scha insomma? Quant inavant s'han müdats il s-chazi da plects, la pronunzcha, las pussibilitats morfologicas e sintacticas? E. u. i. I's po dir cha la vetta dals noms rumantschs sfuondrada suot il tudais-ch i'l Grischun tudais-ch ed illa Rezia bassa rapreschainta üna funtana da material amo lönch nügliabrich exausta per la linguistica rumantscha⁹. I nu's das-cha plü tardivar cun tilla trar a nüz. Fingià hoz pudaina tschüffer be plü fragmains da quista blerüra da noms d'üna jada. Bler es gnü desdrüt cul müdamaint da lingua, ed il numer dals plü novs noms locals tudais-chs ha eir a Cuaira surpassà dalönch innan quella dals rumantschs. I's po damaja dir:

Plü grond chi'd es il spazi da temp daspö la müdada linguistica, e plü pitschna chi dvainta la part dals noms locals vegls, plü exclusivamaing chi's derasa la nouva straisa linguistica eir sülla charta dals noms. La relaziun quantitativa tanter noms rumantschs e tudais-chs sta in rapport direct cul andamaint temporal-spazial da la müdada linguistica.

⁹ Cf. «*St. Galler Namenbuch 1956—1977*». Collecziun da referats salvats a la manifestaziun «20 ons Cudesch da noms sangallais» dals 28 da schner 1978; *ibid.* p. 13—19 mia contribuziun *Der Beitrag der romanischen Ortsnamen des St. Galler Oberlandes zur Kenntnis des Rätoromanischen*.

Eu vuless muossar quai a man da l'exaimpel da la Val dal Rain sangallaisa:

Sco cha nus savain¹⁰, es il tudais-ch avanzà lung ils flüms Rain e Seez vers Sargans d'ürant il temp d'immez. Mo eir davent dals centers politics ed ecclesiastics da Sargans e Pfäfers haja dat üna ferma radiaziun tudais-cha. Ca. i'l 9avel tschientiner as chattaiva il cunfin linguistic al Hirschensprung tanter Rüthi ed Oberriet, intuorn 1200 illa regiun da Gams—Schaan, 100 ons plü tard tanter Sevelen—Wartau e Balzers. La quota dals noms rumantschs chi a Rüthi sper il Hirschensprung s'ha redütta a 2 0/0, importa fingià 8 0/0 a Grabs, 15 0/0 a Buchs/Sevelen e perfin 25 0/0 a Wartau. Id es da suppuoner sainz' oter, cha quist pertschient ha la tendenza da crescer cun mincha kilometer cha nus ans approsmain a Cuaira.

Factur 2:

Svilup particular dal nom sves

Sch'ün pled dvainta nom, ris-cha el da crodar our dal sistem linguistic ingio ch'el d'eira lià fin qua. La pressiun dal sistem chi uschi gliö dà sustegn a plets parantats e controlla lur svilup, crouda davent; dandettamaing sta il nom squasi in l'ajer, expost a tuot ils vents, a tuottas sfuormaziuns. Tals noms sragischats dvaintan malsgürs, i naschan novas fuormas, novas muntadas tils vegnan attribuidas. Evidaint es quist process impustüt pro'ls noms rumantschs in regiuns germanisadas. In bocca tudais-cha sun els il plü suvent gnüts transfuormats, na d'inrar storts in möd massiv. Connexs cul vocabulari tudais-ch cuntshaint nun existivan plü, e schi nu s'inclegiaiva ils noms, lura as vulaiva almain tils accumadar a la bocca, adattar ils suns esters a la lingua tudais-cha. Chi chi voul interpretar noms rumantschs in territoris germanisats, sto adüna quintar cun talas influenzas nan dal tudais-ch. El sto provar d'identifichar quaista crousla alemannica e da tilla alvar, avant co cumanzar cull' interpretaziun propcha romanistica. Solidas cugnuschentschas germanisticas sco eir suvent l'existenza da fuormas istoricas dal nom güdan a surmuntar tals impediments e d'eruir üna fuorma dal nom plü genuina.

¹⁰ Cf. mia skizza in *Ann.* 89 (1976), 182 (charta 1).

Na d'inrar cha'l bsögn da transfuormar noms nu s'restrendscha be sül plan fonetic. I's less eir verer ün sen in quists noms chi's douvra minchadi, i's prouva da restituir glioms cun la lingua actualmaing discurrida. Ma co far quai? La muntada es sepulida, il nom es dvantà ün pled sainza cuntgnü, la lingua da seis origen es svanida. I vanza damaja be la pussibilità da s-chaffir üna relaziun culla lingua actuala as basond sün sumglientschas be foneticas. Ingio ch'ün substrat plü vegl giascha suot la cuverta da la lingua discurrida, esa adüna da quintar cun talas substituziuns semanticas, cun la creaziun da novas muntadas. Da la «ranch» al Grabserberg vaina già dudi. Uossa amo duos exaimpels: Ün bain pauril a Cuvlignas i'l Partens porta il nom *Fröschenéi*, scurzni eir *Frösch*. Il sen da quist pled, bainschi ün pa curius, para cler: chi nu pensa al tudais-ch-svizzer *Frösch* «rana»? Dimena bain ün lö ingio cha las ranas plazzan lur övs? Brichafat! I's tratta quia d'ün bun pled vegl rumantsch, nempe *fraschnei «god da fraischens», dal latin FRAXINETU, chi'd es gnü defuormà talmaing. — Amo svelt ün lö a Seewis chi ha nom *Tannafröüda!* Che po quai be esser — «Tannenfreuden»? «Delizchas da petschs»? Sgür na! Ill' epoca rumantscha d'eira quist nom amo üna *funtana fraida*. La silba iniziala *fun-* es forsa gnüda identifichada dals prüms Alemans sco lur preposiziun *von*. Cun quai as redüaiva per els il nom «factic» sün *-tanafraida*. Il rest d'eira svelt fat.

Tschertamaing nu stuvaina suottastrichar quant nüzzaivlas cha fuormas veglias documentadas pon dvantar in tals cas. Suvent esa pussibel be grazcha ad ellas da reconstruir ün svilup dandettamaing interruiot e svià tras la germanisaziun e da restituir ils vairs connexs linguistics adonta da tuottas stortas subentradas.

Factur 3:

Las relaziuns al lö as pon müdar — il nom sco funtana per l'istorgia culturala e natürala

Eir müdamaints reals vi dal lö sves, ch'els sajan natüralis o causats tras l'uman, disturban l'unità tanter lö e nom — suvent eir l'evidenza d'üna denominaziun. Mo güsta quists noms chi quintan d'üna situaziun passada, chi descrivan üna realtà da plü bod, sun per nus

üna funtana zuond importanta da cugnuschtschas da noss' istorgia culturala, natürala ed umana.

Els ans quintan co cha nossas cuntradas as preschantaivan avant tschientiners, suvent dafatta avant millis d'ons; els ans tiran adimaint l'operusità da generaziuns trapassadas.

Ün pêr illustraziuns: Noms locals chi cuntegnan noms da plantas rendan attent il botaniker sün schlovadas illa derasaziun da tschertas plantas. Noms sco *Daleu*, *Tulai* o sumgliants (quai chi voul dir «god da tieus») daja passa trenta in Grischun¹¹; in blers da quels lös, il tieu nu crescha plü. L'Engiadin' ota as chatta hoz dadour la regiun dals tieus; mo l'existenza dals noms *Tulait*, *Tolais* e *Cristolais* a S-chanf, Puntraschigna, Schlarigna e Samedan ans quinta d'üna derasaziun da la planta bler plü spessa d'üna jada.

Simlas constataziuns as poja far per l'ascher. Andrea Schorta ha constatà¹² cha in tuot l'Engiadina bassa ed illa part sura da Sursés la planta es svanida e surviva be amo in noms locals. Eir il vduogn creschiva üna jada fin sü Segl, sco cha'l nom *Vduognieu* ans muossa. — Be manzunar laina eir las bes-chas sdrüttas in nossas vals sco l'uors o il luf, o plantas cultivadas plü bod, sco offa, zlin (Dinkel), chonv etc., chi han laschè inavo lur numerus stizis i'ls noms locals.

Cun quist sböz fich summaric bandunaina ils müdamaints natüerals e per finir ans occupaina amo svelt cun alch denominaziuns chi sclerischan l'operusità materiala e spiertala da l'uman da plü bod.

Noms chi discuorran dals sforzs d'urbarisaziun i'l temp d'immez, ingio cha l'uman ha schlargià plan planet seis territori: pensain be a noms sco *Chavrida*, *Chavradüra*, *Tschüchas*, *Tschocca*, *Ars* etc. Simils noms tudais-chs, *Schwendi*, *Rüti*, *Schwand*, *Brand* o *Stocken*, s'accumuleschan pustüt in l'intschess prealpin, dimena in üna zona urbarisada relativmaing tard¹³. Dal temp cha quists gods sun gnüts runcats, d'eiran las vals principalas e, sco cha nus savain, eir las parts bassas da nossas vals grischunas, fingià fich populadas. Noms sco *Sumvitg*, *Sufers* e *Sur* chi tuots voulan dir «cumün plü ot» ans fan a savair cha

¹¹ Cf. A. SCHORTA, *Das Gesicht der alpinen Landschaft im Spiegel der Flurnamen* (1948), 89.

¹² *Op. cit.* 90s., cun charta.

¹³ Cf. P. ZINSLI, *Ortsnamen. Strukturen und Schichten in den Siedlungs- und Flurnamen der deutschen Schweiz*. Frauenfeld 1971, 51ss. e tablas V e VI.

las parts süsom da la Valrain, da la Surselva e dal Sursés d'eiran amo lönch desertas e sun gnüdas colonisadas pür d'ürant il temp d'immez.

Che cha la toponomastica po contribuir a la cugnuschtscha da nossas minieras d'üna jada, resorta d'üna lavur da Robert de Planta, ingio ch'el muossa sün üna charta na main co 157 lös d'explotaziun da plü bod — 49 da quels sun gnüts cuntschaints a nus be grazcha a la toponomastica¹⁴.

I füss zuond interessant dad ir a fuond a la dumonda che elemaints cristians chi's rechattan i'l s-chazi da noss noms. Eir quia stuvaina ans cuntantar cun pacas allusiuns. Cul testamaint da Tello e l'urbari imperial as poja cumprovar cha la nomenclatura grischuna d'eira buollada fermamaing da l'influenza cristiana fingià i'l nouvavel tschientiner. In prüma lingia esa quia da manzunar noms chi as basan sül nom da patruns da la baselgia. Per nomnar be pacs noms da cumüns: *Sta. Maria, San Vittore, San Murezzan, St. Peter, St. Antönien*, ma eir *Veulden/Feldis* chi deriva dal nom grec *Hippolytus*. La frequenza da quist tip da noms — el as rechatta eir fich suvent in noms da fracziuns e da bains — ha causà plü tard eir ün pêr «sonchs fos»: La valletta da *Sapün* sper Langwies vain scritta inglur sco *St. Pün*, e *Samedan* sco *St. Mäden*. Fin al saideschavel tschientiner, la nomenclatura ecclesiastica ha rasà oura üna rait spessa sur nossas cuntradas, per scrodar darcheu davo la refuorma in cumüns protestants. Stübgiönd ils noms provgnüts dal muond religius, as inaccordscha svelt chi nu's lascha trar ün cunfin net vers la superstiziun e la cretta dal pövel — i'l muond cristianisà sun cuntschaintamaing restats virulents prunas da cuntgnüts mitologics e magics. La cuntrada es populada da strias e diavels, da morts e palantöz, da draguns, dialas e giuvintschellas scongüradas, tschêls ed infierns. Pensain p. ex. a la *Val da Morts* a Mon, il *Totentöbeli* a Grüşch, o il *Lüener Himmel*, a tuot quels *Craps* e *Muots dal Diavel*, *Plans da las Strias*, e. u. i. La fantaschià dal pövel as nudrischa da configüraziuns da terrain curiosas ch'ün' ideologia primitiva as pudaiva be declerar sco effet da forzas magicas. Uschè dvaintan ils noms üna funtana d'infuormaziun na be davart lingua ed ambiaint, dimpersè eir davart l'uman e sia concepziun dal muond.

L'onomastica chi interpretescha il s-chazi da noms multifari e plain correlaziuns, es perquai üna scienza interdisciplinara i'l vair sen

¹⁴ Cf. A. SCHORTA, *op. cit.* 95.

dal pled. Blera lavur conscienziusa e minuziusa es amo da prestar fin cha'l mosaïc da noss' ierta culturala, ingio chi collavura eir il toponomastiker, as cumpuona in ün purtret legibel ed arrundi.

Ma nus ans persögnain eir — adonta da tuots sforzs da sclerimaints — d'ün fuond misterius, d'ün rest inexplichabel in noss noms. Els sun, sco cha Andrea Schorta ha scrit üna jada, facettas our dal spejel da l'orma umana cun sias profuonditats inexplorablas. Sco descendents da quist' orma neir ils noms nun ans surlascharan mai tuot lur misteris.